

НОВИТЕ ИЗВОРИ И НОВИТЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ КАТО ЕПИСТЕМОЛОГИЧЕН ШАНС ЗА НАУКАТА

проф. дфн Ерика Лазарова

Известно е, че всеки новооткрит или изведен от мрака на забравата културен паметник ни кара да преоткриваме и преосмисляме цялостното познание за съответната епоха, разширявайки историческите ни хоризонти и дарявайки ни детайли, чрез които разбираме по-добре и по-пълно реалността. И дори в сфери като „Великата ерес“, където традиционната оскъдица на документи, и най-вече на свидетелства на самите волнодумци, ни кара да бъдем особено предпазливи в изводите и хипотезите, всеки нов или поне задълго несоциализиран извор дарява *нови епистемологични шансове на изследователите*.

Затова, когато в библиотеката на Виенския университет през м. ноември 2014 г. попаднах на дисертацията на **Франц Тръдан** от 1912 г. „*История на катарите, валдензи и богомили в Австрия през XIII век*“,¹ веднага почувствах онази особена тръпка на възлнение, която толкова рядко спхожда научното дирене и е знак на предвкусване удоволствието от навлизането в нови когнитивни дълбочини. А че не съм се излъгала в предчувствието си за ценността на труда, разбрах от реакцията на любезната служителка на рецепцията, която възкликна: „Къде я намерихте? Та аз се занимавам с валдензите, но не познавам това произведение?“

Още първите страници ме убедиха, че става въпрос за научна разработка, докосваща се до наистина **неизследвани страни на проблема за разпространението на богомилството, катаризма и валденството в Централна Европа**, като при това бяха цитирани **оригинални средновековни книжовни източници**, които не бях срещала в нито едно друго произведение, посветено на темата. А точно в кривото огледало на критиците на т.нар. „народно християнство“ понякога се крият най-ценни сведения за него. И те помагат – чрез отделни детайли или неизвестни факти, да се добие по-точна представа за появата и разпространението на дуалистичната ерес в различните региони на Централна и Западна Европа.

¹ Trdan, Fr. Geschichte der Katharer, Waldenser und Bogomilen in Österreich in XIII. Jahrhundert (Diss.). Wien, 1912, 93 S.

В специализираната литература изключително спорадично се споменава наличието на дуалистичната ерес на територията на съвременна Австрия, и то като *локални епизоди* в историята му. Въпреки че именно проявите на богомилството и на катарството там, както и в целия немскоговорящ регион сполучливо допълват представата за *паневропейския характер* на „дуалистичната ерес“, известна вече и с научно по-коректното определение *дуалистично християнство*². А осветляването на данните за нея реално обогатява историческата представа за мащабите и значението на феномена, подготвил генералната промяна в мисленото на близо пет столетия – X-XIV век.

Това е епохата, когато етиката и свободомислието, противопоставени на догмата и идеята за божествения произход на всяка власт, се превръщат във върховни принципи на социално-религиозното движение, провъзгласило Богочовека или Христородицата за смисъл на космическото съзидание и обещаващо на искрено и добродетелно вярващите „Ново небе“ и „Нова земя“. Тоест, освен есхатологичната перспектива при т.нар. „истински християни“, съществено значение придобива възможността да бъде преодоляна сатанинската същност на „земния свят“ в световно-историческата победа на Доброто над Злото чрез съзнателната и последователна нравствена еволюция на отделната личност.

Обикновено позоваванията по въпроса за австрийските „дисиденти на Средновековието“³ са в контекста на проявите на „лъжеучението“ при западните славяни. Най-често биват визирани Хърватска, Словения, Босна и Херцеговина. Отделни хроники, като тази от **абатството в Мелк** или от **манастирите Санкт Флориан и Клостернойбург**, цитирани от Франц Тръдан, обаче свидетелстват за наличието на значителни маси и дори общини от еретици в земите на днешна Източна Австрия и специално в областите **Крайн** (Крайна в словенската интерпретация, съответно – маркграфство Карниола като название през Средновековието) и **Керnten**. Но те твърде рядко попадат в полезрението на изследователите. Въпреки че именно наличието на достоверен изворов материал от страна на опонентите на богомило-

² Лазарова, Е. Богомило-катарската философия като живяна етика. Русе, Авангард принт, 2013, с. 6.

³ Moore, R. The Origins of European Dissent. Toronto, University of Toronto Press, 1994

катарското движение в Дунавската империя, по-известна като „К и К монархия” през XI-XIV век, е най-голямото доказателство за силата и мащабите на неговото влияние и за посоките на проникване там на богомилското влияние от изток, както и на духовни импулси от немските и италианските катарии – от запад.

По тази причина, като член на проекта „Богомилско движение и богомилска книжнина” на Българската и Македонската академии на науките, реших да инициирам двуезичното издание на дисертацията и съм щастлива, че получих подкрепата и спонсорството на Философско Сдружение „Хелиос” 084 и на варненското издателство „Дан-график”, на които изказвам най-сърдечната си лична благодарност и благодарност от страна на международния ни колектив.

Убедена съм, че и специалистите, и многобройните български читатели, които искрено ценят и почитат голямото световно-историческо значение на богомилското културно мисионерство, ще открият много интригуващи моменти в този труд. Те осветляват не само пътя на българския средновековен хуманизъм, но и особеностите на европейските му проявления, наред със силното му влияние върху валденството, продължаващо след разгрома на катаризма във Франция да разпространява из целия Стар континент идеите на религиозната толерантност, социалната справедливост, равенството, братството и свободата.

Както изтъква Франц Тръдан, *именно поради географското си положение*, Австрия винаги е била изключително благоприятна почва за разпространението на ереси: „Откъсната от непосредственото влияние на властта на Върховния пастир, поради голямото разстояние, отделящо я от Пасау, тук, в източната страна на епископството, на границите с германски, унгарски и славянски държавни форми, могат да процъфтяват по-свободно и енергично усилията на еретиците... Още повече, че Австрия е в постоянни взаимоотношения със западните си съседи, които под въздействието на италиански и френски еретици отдавна са изпреварили в развитието си австрийските територии.”

Точно тази изходна теза, наравно с цитираните оригинални източници, някои от които са останали неизвестни за науката, а други не са били използвани дотогава в адекватната им интерпретация, прави *ценен* дисертационния текст, написан преди повече от един век. Още повече, че става дума за произведение, което аргументира-

но разширява представата за областта на действие на катарската, а респективно – и на богомилската ерес.⁴

Младият учен още в първата глава на доктората си правилно утвърждава, че катарските идеи оказват със свободолюбивия си характер⁵ въздействие не само върху бунтовно настроените малоимотни селяни, но и върху обеднелите благородници и някои клерикални среди, недоволни от развратните нрави и меркантилизма на духовенството и монашеството, както свидетелства **Гуидо Рант** в изследването си от 1908 г.⁶, дискутиращо нестандартно редица твърде важни за разбиране природата на ереста и нейното разпространение въпроси.

Много интересни от гледна точка на историческата хронология са сведенията за апогея на катарското движение в Австрия около 1210 г. и свързването на борбата с него с фигурата на **Леополд Шести** или **Победоносния**. Като даже се смята, че създаването на нова католическа епархия във Виена е свързано с наличието на много еретицидуалисти в града и областта⁷ и че т.нар. лъжеучение е популярно през цялото 13-то столетие и продължава да създава десетилетия наред

⁴ Според хрониката от Клостернойбург, или по-точно при точен анализ на словесния изказ, какъвто го намираме в Monumenta Germaniae, се установява достоверно, че авторът от споменатия манастир представя преследването на катарите, съгласно указанията на **Леополд Победоносния**. Оценката на Тръдан, в съгласие с най-добрите австрийски историци, е че става дума за „забележително явление, което ще имаме предвид и при изследването и оценката на катарската ерес на австрийска земя. Както се вижда от документалните свидетелства, отнасящи се до ересите от същия период в областта на река Рейн и в Южна Германия, германските еретици никога не биват наричани с италианското название патарени...”

⁵ Достигащ дори до анархизъм, като дисертантът няма да се поколебае в интертекстуалността на тогавашната враждебност, а бих казала – дори и мнителност към всичко, свързано с лявата идеология, да съзре наличието на комунистически елементи в мисленето на средновековните борци за социална справедливост.

⁶ Rant, G. *Die Franziskaner der österreichischen Provinz Stein in Krain*. 1908, S. 13-15.

⁷ От писмото, което папа Инокентий III отправя към епископ Манеголд фон Пасау, основателно се прави заключението, че Леополд VI в своето писмо до папата трябва да е изтъкнал бързото разпространение на ереста като първа и най-важна причина за създаването на епархия във Виена.

като „еретическа чума” твърде големи проблеми на църковната и светска власт.

Особено полезни за специалистите в това отношение са краеведските изследвания на религиозния историк **Готфрид Фрийс** (1834-1904)⁸ за еретическите движения през XII-XIII век в Долна Австрия. Франц Тръдан неслучайно се базира върху тях, подчертавайки, че изводите на Фрийс се основават върху позоваване на свидетелствата на **Иво от Нарбон**, емблематична фигура от Разцвета на Средновековието, на когото дължим много ценни данни за албигензи и патарени.

Самият Иво е живял сред еретиците-дуалисти, познава обичаите им и *признава високата етическа стойност* на учението им. Точно той е летописецът, акцентирал върху *култа към труда и учението на „истинските християни”*, наред с грижата за възпитанието на младите хора като основа на усилията на *„добрите хора”*. От него научаваме, че самите те са били убедени, че само посредством промяна в мисленето и в начина на живот на хората, презрели греха и плътта, може да бъде променена съдбата на Земята като наш общ дом. За да не бъде тя подвластна на разрушителното влияние на Сатаната като *„Князът на този свят”*. Защото Злото като субстанция се опитва да властва и над безсмъртната Божествена душа, на която може да се противопостави само индивидуалното и груповото желание за *самосъвършенстване* на облъчените от катарското (разбирай богомилско-катарското) *алтернативно християнство*, противопоставящо духовната еволюция на инволюцията, детерминирана от материалните нагони, подхранвани от власт, суета и жажда за богатство.

Според Фрийс и Тръдан, Иво от Нарбон – при скрупулозното изучаване на текстовете му, дава ключови и напълно неизвестни сведения за валдензите в Австрия. Макар според мен да не е напълно сигурно дали той точно тук визира наличието на еретици-валдензи или еретици-дуалисти, тоест катарите, пресекли Рейн и тръгнали на изток. Внимателният анализ на този и сродните документи води до извода, че по-скоро става дума за проявление в австрийските територии на *две нетъждествени еретически групи* – въпреки изповядваните сродни социално-критически и просветителски идеали. Франц Тръдан обяснява този факт с националното пробуждане и свързаните с него икономически тенденции, правещи средновековните люде

⁸ Friess, G. E. 1862. *Die Häretiker des 14. Jahrhunderts*. „Hypopolitus”, V.

особено чувствителни към проблемите за бедността и богатството, наред с въпросите за догматизма и антидогматизма, за религиозната свобода и търпимост:

„Тесните връзки, в които Остмарк, заради централното си положение, се намира постоянно с Юга, със Севера и Запада, довеждат съвсем естествено до това Австрия да се превърне в благоприятна почва за разпространението на ереста. Дребни и едри търговци проповядват „чистото евангелие” сред народа, обеднелите рицари и дребното духовенство тайно или открито се откъсват от католическата вяра, за да могат по този начин да подобрят мизерното си материално положение. Това е времето на големите ереси от Късното средновековие, възникнали под маската на реставрацията на „апостолическата църква”, както и времето на национално-стопанските стремежи, дали своя специфичен облик на развитието през следващите векове. Пробуждането на националното съзнание и изригналите по време на селските въстания комунистическо-анархистични идеи действат тук вече кардинално (*in radice* – от корен). Онова, което обединява и крепи немските сектанти – усещането им за свободна нация, се проявява в същата степен и сред южнославянските богомили.”

Общото между богомили, катарите и валдензи е неприемане *материализацията на църквата* в следапостолическата ера, *отказ от ритуалната страна на вярата* като неотговаряща на духовно-нравствената същност на Евангелското учение, *противопоставянето на статуквото, съчувствието към бедните и проповедите на роден език*, правещи ги разбираеми за всички слоеве на населението. И затова те се разпространяват лавинообразно.

В много от автентичните писмени паметници от епохата се говори и за дуалистите-еретици, и за валдензите като за „еретическа зараза”, явяваща се следствие от *сложните политико-църковни взаимоотношения*. Жаждата на клира за повече власт и богатства де факто фатално отслабва влиянието на църковната институция и по тази причина конкуренцията на т.нар. „добри хора”, наравно със следовниците на Валдо, все повече заплашват Ватиканското паство. Но нито организираната клерикална реакция, нито съдебните преследвания се оказват достатъчно ефективни да им се противопоставят, тъй като идеите за потребност от нравствена трансформация на религията чрез възвръщане към чистотата на първичното християнство завладява все повече области в днешна Австрия, но и в обширни територии на

бившата Австро-Унгарска империя. И въпреки че през епохата ерес-та е третирана юридически като *първостепенно провинение и върховно престъпление*, което би следвало да бъде бариера пред бързото ѝ разпространение, успехът на инакомислещите е безспорен.

Във визирияния контекст са важни и сведенията, почерпени от проповедите на **Бертолд фон Регенсбург**⁹, също изтъкващ миграцията на идеите на немските катарите от Рейнската към Придунавската област. Той говори за *излизане на светло на големи групи от еретици*, чието „лъжеучение“, по неговите думи, е не само с голямо влияние върху християнското папство, което лековерно се подлъгва от „сладките им приказки“ (както обича да повтаря и **Презвитер Козма**, когато критикува „крадците на души“), но и заплашва бъдещето на Църквата.

Не по-малко опасни за чистота на вярата са валдензите, чиито многобройни последователи с размирните си идеи с *остра социална критичност* и *етическа насоченост* откровено бунтуват масите и влиянието им е най-продължително и според отделни автори се простира чак до началото на XVII век. И макар да започват по-скоро като коректив на официалната католическа доктрина, те постепенно се дистанцират от църковната линия и развиват собствена система от възгледи в светогледен, социално-етически и ритуално-сакрален план.

Почти за сигурно се приема, че първите валденски проповедници са пристигнали в Австрия през двайсетте години на XIII век след масовите гонения на еретици, и особено на катарите във Франция след Албигойския кръстоносен поход. От съществено значение за създаването на ореол на мъченици около тях (който също привлича съмишленици и симпатизанти!), е и ожесточеното преследване на еретиците, предизвикано в Централна Германия от инквизитора **Конрад фон Марбург**¹⁰ през периода 1229-1233 г. То дава сериозно отражение и в Австрия, където църковната реакция срещу еретици-

⁹ Известен францискански проповедник (1210-1272), чиито филипики са насочени главно срещу греховната природа на човека и обича да изгражда проповедите си върху диспута Бог – Сатана. Счита се, че е работил над Словата си заедно с Давид фон Аугсбург. Проповядвал е в Магдебург, Аугсбург и Регенсбург, евентуално и в Пасау.

¹⁰ Заедно с **Роберт льо Бугр** (1180-1233) той е сред най-жестоките инквизитори в световната история.

те-волнодумци обективно спомага за разпространението на валденството в *свърхразмери*, според оценката на католическия клир. Сигурни свидетелства за това могат да се почерпят от писмо на папа Грегор IX до архиепископ Еберхард II фон Залцбург с дата 20 юни 1231 г., в което го поздравява за духовните грижи към повереното му паство и за усърдието му да изкоренява еретическата опасност.¹¹ Светият отец го предупреждава за необходимост от *крайна строгост* към наличните зловредни рушители на правата вяра в диоцеза му.¹²

Със силна, за да не кажа с брутална ръка, залцбургският епископ през споменатия период ръководи борбата с всички, дръзнали да действат като инакомислещи. Негови помощници в това отношение са ордени на францисканци и доминиканци с мисия в Австрия. Или както пише Тръдан: „Става дума за един общопризнат от историците факт, че проповедническият и т.нар. просешки орден създават свои седалища тъкмо в центрове на тогавашното еретично движение.”

Отявлени противници на катарите, доминиканци и францисканци безпогрешно разпознават заплахата от еретическото присъствие на валдензите. *Покровителството* към тях от страна на държавната власт обяснява причините за бързото разрастване на двата ордена. При това новите ордени използват оръжията на противниците си и най-вече се опитват да противостоят с *проповеди на майчин език* – практика, с която катарите и валдензите отбелязват най-големите си успехи сред всички обществени слоеве.

Според Франц Тръдан, достоверни познания за австрийските валдензи се откриват едва в т.нар. „Отворено писмо” от Бергамо¹³,

¹¹ Müller, K. *Die Waldenser und ihre einzelnen Gruppen bis zum Anfang des 14. Jahrhunderts*. Gotha, 1886, S. 252.

¹² Една година по-късно, през 1232, вече има и друго автентично свидетелство – сведението до доминиканския приор от Фризах от страна на папа Грегор IX за необходимост от преследване на валдензите в подопечната му територия, което е достоверно и заслужава научната общественост да му обърне по-голямо внимание.

¹³ Дисертантът Тръдан посочва: „Чрез откритото в Мюнхенската библиотека „Отворено писмо” от Бергамо и чрез критичното становище на Давид от Аугсбург и на анонимния автор от Пасау, Фрийс разкрива цяла поредица от особености на движението на валдензите в Австрия и по този начин дава възможност да се направи вече много по-сигурна преценка за изходната

изпратено от ломбардските бедни во Христe до германските им „братя“ и „сестри“ около 1230 г. То представлява своеобразен доклад за резултата от преговорите, състояли се в Бергамо през 1218 г. между представители на ломбардските и на френските валдензи. Същевременно дава и някои значими сведения, отнасящи се до тяхната йерархична структура.

Кардиналните решения на този валденски църковен събор обаче се отнасят до въпроса за върховното ръководство, избора и ръкополагането на свещениците, както и организирането на *трудова стопанства*, силно напомнящи богомилските и катарските комуни (общини). Неотделима част от програмата са и специалните точки, отнасящи се до естеството на тайнствата и до същността на църковната служба, ритуалите и тайнствата.

Самият факт, че синодите във Виена (1267), Залцбург (1274 и 1284) и Санкт Пьолтен (1284) не визират конкретни наименования на еретическата опасност, а говорят обобщено за заплахите към „правата вяра“, доказват взаимното проникване на алтернативни възгледи за вярата. **Мартину** – също известен учен, специалист по история на религията и ересиолог, информира за рязкото засилване на антицърковните настроения през XIII-то столетие сред населението. Той изрично подчертава, че *се увеличава броят на еретиците в Австрия*, което е наложило **епископ Бернхард фон Пасау** (след допитване до **херцог Фридрих Хубавия**) да обсъди заедно със Залцбургския епископ евентуалните стъпки по *създаване на инквизиционен трибунал*. Резултатите от предприетото от тях „свято дело“ проличават особено ясно изразено в областите Щайер и Кремс в периода 1312-1315 г., като време на жестоки преследвания на избраните верността към апостолическото християнство. Но това е и времето, когато еретичните идеи се радват на особено внимание от страна на бедните, тъй като призивите за евангелска бедност и критиката на сатанинската алчност на свещеници и князе въздейства силно на всички, които се

точка и своеобразието на онова религиозно движение.” В.нар. *Sendschreiben* от Бергамо, в критическите текстове на **Давид фон Аугсбург** и в писмото на **папа Григор IX** до Доминиканския орден в Австрия от 2 септември 1232 г. се говори за *ширещите се* еретически прегрешения в територии, където позитивното влияние на Католическата църква би трябвало да е сломило всяка проява на ерес.

чувстват обезправени и несигурни в утрешния ден.¹⁴

Докторантът Тръдан се спира и на заслугите на баварския учен **Вилхелм Прегер** за изучаване историята на австрийските валдензи, които, както е известно от изследователската традиция, изглежда че имат най-дълга история на влияние в земите на запад от днешна Словения и то продължава поне три века след заника на богомилството и дъщерната му катарска ерес. Като се предполага, че двете еретични учения взаимно се преливат и християните-дуалисти обогатяват валденската идеология със своя социално-критически и нравствено-педагогически патос.

Изрично трябва да се подчертае правотата на тезата, че характерен момент на разпространението на катарските идеи в Австрия е, че след историческия залез на катарството във Франция, то се *инфильтра* успешно във валденската ерес, достигнала само за половин век до австрийските земи и разпространила се там масово от XIII век нататък. Инвазията в немскоезичния регион започва в края на XII век, като на немска почва има сигурни сведения за нея в *манускрипт от 1199 г.*¹⁵, уточняващ наличието на *опасни смутители на вярата*. В Метц биват горени техни ръкописи след диспут между първоучителя им и проповедника Бертрам. Документирано е движението на значителни по численост групи еретици към Лотарингия, като през 1203 г. те са вече в епископата Лютих (сега белгийска територия). Малко по-късно Страсбург става известен като опасно гнездо на еретици от Горнорейнската област. Там през 1212 г. са осъдени на смърт чрез изгаряне осемнайсет волнодумци, начело с духовния им предводител Йоханес, като съществуват и мнения, че той в действителност е катар.

Благодарение обобщаващата работа на Франц Тръдан става ясно, че влиянието на валдензите в днешна Австрия, а и в Бавария, започва с масовото им изселване от Франция. Тогава те, пресичайки Рейн, навлизат в източните територии, установявайки сравнително бързо свои общини там, като започват масова проповедническа и просветителска дейност, често напомняща за етичното учение на богомили и катари.

¹⁴ Martinu. *Die Waldenser und die Husistische Reformation in Boehmen*. Wien und Leipzig, 1910, S. 9.

¹⁵ Тръдан, Франц. Цит. съч, с. 19.

Обективно идеите на валдензите като сиромасолюбители и радатели за „народно християнство“ са в социалната и антиклерикалната си насоченост доста сходни с катаризма. Този факт обяснява закономерно защо те стават толкова популярни в кратки исторически срокове, наследявайки социално-етичния бунт на християните-дуалисти и остават повече или по-малко актуални в народностното съзнание на людетe от Средна Европа поне още три столетия, след като официално и катаризмът, и богомилството вече не съществуват. А в Швейцария техните представители възприемат първи идеите на Реформацията, традиционно интерпретирана като историческо продължение и разгръщане на богомилско-катарската идеология.

Затова с основание може да се заключи, че учението на богатия лионец **Петрус Валдез** (или **Петър Валдо**), който се отказва от богатството като *псевдоблаго* и проповядва живот в бедност, намира много следовници не само в родината му, но и в немскоговорящия регион. Особено в местата, където се събират многопосочни еретични влияния и не само френският катаризъм, но и учението на ламбардските „братя“ е силно изразено. Валденството съхранява духа на народно неподчинение и стремеж към реабилитиране на автентичното или апостолическото християнство, въпреки всички опити да бъде премахната всяка форма на „еретическата зараза“ с огън и меч.

Подобно на богомили и катарите, валденството *залага на проповедите на роден език* и по този начин вдъхновява не само неподчинението към официалната Църква, но и стимулира народното самосъзнание на своите последователи, обявяващи се за самоценността на региони и нации, като същевременно *със страст* се обявяват срещу богатите като грешници, забравили Бога и забравени от него.

Интерпретацията на младия (тогава) изследовател в този аспект е доста спорна. Явно, непознавайки добре „*Беседата срещу богомилите*“ на **презвитер Козма**, той не държи достатъчно сметка за *сродните*, да не кажа *идентични социални програми*, на дуалистичната и валденската ерес, които свидетелствата за взаимно влияние при хронологическото и исторически доказано *първенство на богомилското учение*, преминаващо победоносно през Балканите. Наследниците на поп Богомил създават своя църква в Босна. Пак те пренасят учението му в Италия през Адриатическо море, за да намери благоприятна почва и във Франция, Германия, Австрия, достигайки на запад до Испания и Англия.

Сред заслугите на дисертационното изложение е опитът за аргументирано представя различният път на развитие на ереста в Италия и във Франция, предопределящ противоположни мнения по принципни въпроси на вярата като убеждение и религиозната организация – две страни на религиозното съзнание и практика, които според тълкуването на Тръдан е трябвало да бъдат разгледани именно от конвента в Бергамо, за да бъдат унифицирани. Като кардинален пункт на този валденски църковен събор (синод) той представя достигането до съгласие за общото върховно ръководство, изборът и ръкополагането на свещениците, както и създаването на трудови стопанства по подобие на богомило-катарските комуни.

Важни сведения в същия контекст се съдържат и в т.нар. *Passauer apoutus* (т.нар. *Анонимна летопис* от Пасау). Разбира се, тясното преплитане на богомило-катарските дуалисти и валдензите на една и съща територия създава не малко трудности на историци и философи за уточняване на параметрите на влияние на едните и другите, както и за осмисляне съдържателните различия между тях. Да не се забравя и че първа грижа на духовничеството е преследването на всяка една еретична проява и те често говорят просто за еретически прегрешения, без да дават точна характеристика на отделните ереси.

По тази причина е толкова по-ценно, когато в **Керnten** или **Кремс** например биват откривани информационни следи, разграничаващи именно наличието и на катарски, и на валденски инакомислещи, като последните даже си спечелват известността на могъща църква (вероизповедание) – *ecclesia magna*. Тяхното схващане за *ценността на труда*, аналогично на честния живот в труд и грижа за другите при катари и богомили, както и призивите за преразпределение на църковното имущество сред безимотните и малоимотните, ги правят обичани сред народа и ненавиждани от официалната църква.

По този повод е цитиран споменатият вече **Давид фон Аугсбург** – един от най-големите критици, но и летописци на валденството. Франц Тръдан смело свързва неговите данни с една актуална трактовка на утопичните представи за равенство на привържениците на Валдо. Ето един изразителен цитат, който отлично разкрива умонастроенията на симпатизантите на валденството, та дори и на критиците му като известният „народен проповедник” **Бертолд фон Регенсбург**:

„Той се осмелява твърде дръзко и безогледно да прокълне богат-

ството на духовенството, въпреки многобройните обвинения, отправени срещу него от почувствалите се засегнати. Към тази крачка го окуражава одобрението на широките слоеве от народа, който с удоволствие поддържа принципа на валдензите, че според словото Христово, църквата не бива да има никакво имущество: не ви се полага нито злато, нито сребро. Римската църква и нейната прислуга валденските проповедници наричат *meretricem Babylon* (разпътен, покварен Вавилон), който при управлението на религиозните дела преследва само собствените егоистични цели”.¹⁶

Последица от оспорването на църковната власт е най-напред отслабването на религиозното чувство. Първоначалното религиозно вдъхновение постепенно преминава в един вид демокрация, виждаща своя модел в прахристовия комунизъм. Привидната набожност отстъпва пред социалистическите стремления. Нейната програма е свобода и равенство. Всяко произволно господство и съсловно разслоение противоречи на повелята за братство и равенство.

От гледна точка на тези комунистически стремежи Мюлер прави дори предположението, че между бързото разпространение на валденските общини и едновременното каменно строителство трябва да е съществувало взаимодействие. Религиозната църковна организация, такава каквато е при валдензите, съществува след необходимите промени още от края на XII век сред съсловните организации на каменоделците, които тогава имат подчертано религиозен характер.¹⁷

Социалната база на валдензите непрекъснато се разширява, понеже те знаят как да докоснат душата на обикновените хора, но и да

¹⁶ Това също свидетелства за близост с богомилската идеология, тъй като те наричат църквите „синагоги на сатаната”.

¹⁷ Посочено е още: „Това схващане добива забележително потвърждение от факта, че тъкмо онези страни и градове, в които са израснали неповторими германски каменни постройки от посочените векове, са били най-изисканите седалища на валденската ерес и са останали такива. Нека вземем за пример Страсбург, Кьолн и Виена, които освен прекрасните катедрали са създали най-големите общини на еретици. От тези средища тръгва влиянието към всички околни територии.” Friess, G. E. 1862. *Die Häretiker des 14. Jahrhunderts*. „Hyppolitus”, V. Виж и Keller, L. о. с. 220; Heideloff, Carl Ritter. *Die Bauhütten des Mittelalters in Deutschland*. Nürnberg, 1844, S. 26. Според Keller, о. с. 225, от XIII век нататък в цяла Южна Германия е съществувала поредица обединения, поставили си за цел опазването на идеите на валдензите.

привличат на своя страна представители на висшите обществени кръгове. Пътуващите проповедници на място се запознават с проблемите на хората, които просвещават и ги учат да не се примиряват с потисничеството от страна на господарите – светски и църковни. Промяната в икономическия климат води съответно и до промяна в светогледа на еретиците.

„Възходът на градовете и на едно свободно гражданско съсловие означава същевременно възход на професионалните съсловия, успоредно със съсловията по рождение. **Бертолд фон Регенбург** в своите проповеди обикновено прави разлика между три класи сред народа: простолудие, високопоставени владетели и князе.”

На фона на откритата нравствена разпуснатост и меркантилност на клира, т.нар. еретици противопоставят своите Съвършени като учители по морал и образец на нравствено съществуване, вдъхновяващо както обикновените люде, така и образованите представители на търговци, занаятчии, рицари, отвратени от лицемерието на свещенослужителите. Много добре е показано, че еретическите проповедници не са имали нито утвърдени приходи, нито постоянно жилище. Подобно на първите апостоли, те се отказват от собствеността и прекарват цялото си време в молитви, проповеди и обучение на народа. През втората половина на XIII век обаче сред австрийските валдензи се проявява тенденцията проповедниците да се занимават и с физически труд, което съвпада с веруюто на богомило-катарската „трудова етика”¹⁸ и кореспондира с разцвета на търговията и манифактурното производство през XII-XIII век, свързан с процесите на урбанизацията и комуналното управление като форма на народно самоуправление. *Трудът е другото име на Божието служене*. И точно този момент е обект на изследване в разглеждания дисертационен труд, разкривайки съществени аспекти от валденската идеология, сродяващи ги с дуалистичната ерес.

Не на последно място по важност, научната значимост на дисертацията на Франц Трьдан се определя и от факта, че той налага схващането за трите масови форми на еретическо самоопределение – богомилство, катарство и валденство, като едновременно и паралелно съществуващи в Австрия и Западните Балкани.

Приблизително по същото време, когато катари и валдензи се

¹⁸ Лазарова, Е. Цит. съч., с. 202-206.

формират като значима сила, в рамките на Дунавската монархия все по-често се чува и името „богомили”. Нужно е да се напомни също, че е важно да се акцентира върху самото понятие „богомили”, официално употребявано за еретиците-дуалисти в историческите документи от епохата, независимо дали се признават българските корени на западното дуалистично християнство и българското влияние върху народностно-демократичната същност на валдензите. Тъй като дори имплицитните характеристики са от голямо значение при изследване на явлението в рамките на Австро-Унгария.

Франц Тръдан е сред авторите, които поставят логическото удареие в изложението именно върху присъствието на *богомили* и на *богомилството в Австрия*, подчертавайки по този начин самата историческа логика на генезиса и процесите на разпространение на дуалистичната ерес в нейните дъщерни варианти в Средна и Западна Европа. А това е от изключителна важност за разбиране ролята на балканските дуалисти за духа на епохата, когато богомилството, а респективно и катарството като *философия на равенството* и *философия на социалното неподчинение* става известно като „Бугарска ерес” и прави опасна ереста не само и не толкова като отклонение от т.нар „православие” (източното и западното догматично християнство), но преди всичко като иновативна социална философия, третираща човека като субект на собствената си етическа еволюция, чрез която той променя активно добротворчески битието.

Тези характеристики са съществени за разбиране природата на ереста като *култура на бунта срещу унижаващите човека социални порядки* и *култура на абсолютен пацифизъм*, имаща реални шансове да подготви по пътя на убеждението и ненасилието, на молитвата и свободния труд, на категоричното неприемане на злото и възвеличаване на индивидуалните усилия за себеусъвършенстване *да изгради духовната матрица на нов тип хора*, за да се превърне тяхната хуманна философия в *нов начин на мислене и световъзприемане с европейски измерения*.

Най-активни според компаративистките изследвания в дисертацията са богомилите в австрийската провинция Крайн(а). Авторът посочва, че още през периода 1035-1040 г. областта е известна като маркграфство, което е изцяло християнизирано. И затова не може да се приеме, че обвиненията в ерес предполагат *наличието на неизжи-*

вяни езически обичаи и практики,¹⁹ както са склонни да тълкуват някои изследователи. Още повече, че независимо от преодоляването на политическата зависимост от Бавария, в Крайна имат свободен достъп немски еретици – катарии и валдензи, които намират добра почва за разпространение. А „колонизаторските амбиции” на епископите от Фрейзинг и Брихсен са още едно доказателство за наличието на значителна маса „врагове на правата вяра”, с които те се борят.

Като техен най-значим неприятел изпъква патриархът на Аквилея **Бертолд V**, който говори за „богомилската опасност” в депешата си от 18 октомври 1228 г. Сведенията му се потвърждават и от архивите на Удине, отворени и изучени едва в началото на XX век. Употребата на устойчивата фраза – *смъртно опасна ерес*, наравно с „еретическа чума” или „еретическа зараза” – популярни синоними при посочване наличието на богомилството и катарството в дадена област, както и сравнението със сухи пръчки, които трябва да бъдат изгорени като ненужни, също е свидетелство за широкото разпространение на идващото от България „народно християнство”, държало цели векове в страх европейските власти – светски и духовни.

Франц Тръдан анализира подробно сведенията за наличието на богомилска ерес и в региони, които рядко биват асоциирани като „еретически”, споменавайки за Мьотлинг и Гьорц (съвременната Горица или Гориция) като едни от най-важните богомилски средища. Определено в центъра на вниманието на учения са *южните славяни*. За него като изследовател със славянски корен е закономерно да проявява засилен интерес към богомилското движение в Словения и Босна,²⁰ представено като една от най-важните характеристики на епохата. Още повече, че младият изследовател вече е можел да ползва станалите популярни забележителните трудове на **Франьо Рачки**.²¹

¹⁹ С подобни твърдения се спекулира понякога и в отечествената критическа литература върху богомилството, когато се търси причината за възникването му в остатъците от тангризма или се злоупотребява с езически обичаи, преплетени с богомилските вярвания при празнуване на Еньовден например.

²⁰ Tradina, J. *Zgodovina slovenskega naroda*. Leibach, 1866.

²¹ Racki, Fr. *Bogomili I patareni*. Bd. VIII, Agram, 1869, S. 144. Там е много любопитно да се прочете, че в земите на Босна, Хърватско и Истрия поради големия и непрекъснато нарастващ брой на заблудените души, т.е. на ере-

Контактува лично и с проф. **Константин Иречек**, за да се опре на неговите сравнителни изследвания и отлично познаване на балканската реалност, и най-вече – на българската история.

В специализираната литература върху този период дори се говори за *босненско-хърватско богомилство* и се набляга върху разпространението на „алтернативното християнство“ през Рагуза, днешният Дубровник, към Сицилия и Северна Италия, за да бъде облъчен след това целия европейски континент. Затова е нужно, разбира дисертантът, да се разграничи, но и обедини в съдържателен план – вчера, както и днес – всичко, съществуващо като данни за наличието на богомилите, но и за т.нар. патарани или патерини в Далмация, Босна, Хърватия (Кроация), Истрия, Карниолия. И точно това той прави в дисертацията си. И пак по тази причина и днес трудът му звучи актуално.

Важно е и да се изтъкне, че младият Франц Тръдан променя самата представа за разпространението на богомилството и неговия дъщерен продукт – катарството, както впрочем и на силно повлияното от него валденство. Самата карта на Средновековна Европа вече изглежда различно след всичките му компаративистки „прочити“ на миналото. И особено, след ситуирането на различните еретически центрове, според старите хроники. Оказва се, че не само селища от типа на „Спящата красавица“ като Дрозендорф, съхранил старинната атмосфера или достопочтеният Кремс са били огнища на ереста, но и градове-бастиони на католицизма, като Залцбург или близкият Райхенхал в подчертано консервативната Бавария.

Най-важните сведения за богомилско оживление в рамките на Австро-Унгарската империя авторът старателно издирва и изследва, за да разкрие историческата им значимост на първичен изворов материал. В центъра на вниманието му са документи, датирани съответно 1228 и 1232 г. От голямо значение е и позоваването на надлежно документирувания факт, че през 1234 г. **Коломан, херцог на Далмация и Хърватия**, е подстрекаван от **папа Грегор IX** да започне кръстоносен поход срещу „неверниците“ в земите си с цел освобождаване на Балканите от еретичната погибел, като му биват обещавани всички възможни привилегии, от които вече са се ползвали кръстоносците

тиците, всичко е превърнато в безплодна степ, „където никнат само тръни и коприва“ (пак там: 153)

в Светите земи. Почти по същото време папата се обръща с подобен призив и към новоизбрания католически епископ в Босна – доминиканецът **Йохан фон Валдхаузен**.

Замислен е нов Албигойски поход, който да изкорени завинаги бунтовните християнски елементи в Западните Балкани. Папският легат **Якоб фон Пренесте** явно е добре информиран по въпроса, тъй като той нарича босненския **Бан Нинослав** „патерен по рождение и възпитание” (Klaic 1885: 91), тъй като толерира еретиците в земите си и сам е изкушен от „заблудите им”. Затова той информира погорестоящите в *практическата неизтребимост на богомилската ерес*, завладяла съзнанието не само на обикновените хора, но и на аристократичните кръгове в обширни балкански територии.

В дисертацията четем също, че в резултат на папските усилия, обединени с възжеланията на местните католически първенци и отделни родове, останали верни на официалната църква, още през тридесетте години на XII век започва масово движение за изкореняване на ереста: „В Крайна например през 1234–1235 г. са особено активни представителите на доминиканския орден. Те действат синхронно със залцбургския архиепископ Еберхард II и споменатия патриарх Бертолд, които вече знаем от борбата им срещу валдензите. С подобна мисия е натоворен и създаденият през 1234 г. в Долен Крайн (Долна Крайна) **манастир Мария Брюн**, станал известен с преследването на словенските богомили и стремежът да ги отцепи от хърватските им братя.²²

От 1232 г. напрежението в публичното пространство в близо половин днешна Австрия, в Словения, Хърватска, Босна и Херцеговина видимо става по-осезаемо и богомилите, както и представителите на сродни еретични движения, са принудени да избират между отказ от вярата си или кладата.²³ Често избират кладата.

²² **Патриарх Бертолд** е разтревожен през 1237 г. от наличието в диоцеза му при Горен Гурк на недвусмислено изявено еретическо недоволство. От кореспонденцията на **Леополд II** научаваме, че голямо смущение предизвикват данните за наличието на *стряскащ брой еретици* във Виенската епархия (Theiner 1859: 89). За същото свидетелстват и изследователи от Новото време като църковният историк **Г. Ратцингер** (Ratzinger, G. Das Projekt des Wiener Bistums. Forschungen zur Bayerischen Geschichte, Kempten, 1898, S. 382-391).

²³ Baronius. *Annales ecclesiastui*. Band 21. Paris, 1880, S. 102

Интерпретирайки човека като *търсещо истината същество* и залагайки *върху моралната същност на избора му* на поведенчески мотиви и житейски цели, богомилството поставя с цялата острота въпроса за произхода и същността на Злото като принцип на мирозданието. В цяла средновековна Европа богомилите и следовниците им са известни с прозвището „Sels de Bulgaria”, или „онези от България”. И въпреки нападките на враговете им, се ползват с репутацията на устремени към съвършенството хора, действащи неизменно с оглед на изискванията за чисти помисли и действия, подчинени на съзнателното служене на Доброто, което е тъждествено на Божествената (космическата) любов и светлина. Противопоставянето на Доброто и победата му над Злото е същевременно и признаване за взаимната им обвързаност, пораждаща конфликт, но и мотивираща *духовното израстване на личността* чрез свободния нравствен избор и последователната му защита, въпреки всички пречки в ежедневието и заплащането му дори с цената на живота.

Под влияние на „българската ерес” през XI–XIII век се твори духовен климат, основан на уважение към всеки човек като индивидуалност, верска търпимост и неприемане на социалната йерархия като предопределяща съдбата на човека. Етиката на съзнателното, цялостно и последователно себеусъвършенстване се представя като *Стълба на битието*, водеща пряко към Рая.

Следвайки примера на богомилските проповедници, разнасящи, както се казва в Евангелието, из „целия свят словото на живота”, богомилите и съмишлениците им доказват устойчивостта и жизнестойността на идеите, породили представата за *нравствения човек като богоподобен* и раждащ Бога в себе си. Те сътворяват *космополитна култура на свободната личност*, непризнаваща ограниченията на социалните и църковни догми, залагаща на правото на свободен избор на ценности и нравствен живот без експлоатация и диктат над мисълта.

Основното в учението на т.нар. народно или дуалистично християнство е **възвишен хуманизъм**, обърнат към всеки и всички. Той идеално се допълва от самокритичност и съзнание за лична отговорност пред Битието. Да изневериш на Доброто, означава да изневериш на Бога като всетворец и вседържател, но и на Божията искра в себе си.

Според видния български учен Йордан Иванов, Поп Богомил е велик социален реформатор и един от големите благодетели на чо-

вечеството, чието име трябва да се впише в анализите на историята на лично място между другите благодетели на човечеството:

„Велика прозорливост и рядка доблест е било за Средните векове да се излезе с проповед за равенство на човеците, за борба против робството, крепостничеството, против съсловната организация на обществото, осветени от държава и черква, борба против потисничеството на господарите и велможите над несвободния човек, обърнат на безгласна и безправна вещ. И ако новите времена с право изтъкват направените в това отношение придобивки за благо на човечеството, толкова повече не трябва да остане в забвение светлият лик на българския поп Богомил и неговият слаб глас за човешко равенство и добруване през усилените и мрачни Средни векове.”²⁴

Но не ще да е бил слаб този глас, щом се е чувал в цяла Европа, създавайки предпоставките за нейния Предренесансов разцвет и за по-късната победа на Реформацията. Той е тревожел цели векове царе, папи, патриарси, напомняйки за относителността и времетраенето на всяка власт, но и за безсмъртието на вечния човешки глад за съвършенство. Тъй като историческата памет знае: онези, които се боят от свободната мисъл и горят книги, горят и хора. Ала никой не може да потуши огъня на познанието и човешкия стремеж към добротворчество, солидарност, взаимопомощ и разбирателство.

²⁴ Иванов, Йордан. Богомилски книги и легенди. София, Захарий Стоянов, 2007, с. 57-58.